

Відгук

на дисертацію Кобетяка А.Р. «Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви», поданої на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – Політичні інститути та процеси

Подана на захист дисертація А.Р.Кобетяка належить до таких наукових робіт, які по праву можна вважати епохальними в нашій науці. Вони своїм змістом і методологічними підходами розділяють дослідження певного явища на «до» і «після». В історії вивчення Української православної церкви подібних розвідок не так багато, які б так вдало підвели підсумок тому, що вже зроблено, і так ясно заявили про те, що потрібно ще зробити. Дисертант інтуїтивно вловив важливість моменту духовного розвитку України, зафіксувавши його в самій назві роботи, а крім того детально проаналізував історичні й сучасні етапи його розгортання. Своєю науковою розвідкою А. Кобетяк поставив виразну крапку в тривалих дискусіях щодо співвідношення релігії і політики, доречності і допустимості впливу політики на релігію і навпаки. Фантазії про чисту релігію та її незалежність від політичної сфери, наївні наміри відмежуватися від історичних реалій та сучасного контексту, бажання бути поза політикою тощопісля цієї дисертації виглядатимуть безвідповідально. Дисертант авторитетно довів, що досягнення автокефалії – це не тільки релігійний (як стверджував Шмеман), але й політичний проєкт (с. 106). З огляду на це звинувачення на адресу П. Порошенка в політичності отримання Томосу безпідставні: помісність, автокефальність Православної Церкви – це результат політичних зусиль, це політичні процеси (с. 195). Тому я солідарна з автором в тому, що конституювання помісної церкви, набуття автокефалії – це знакові процеси, які «мали не лише релігійне, а й політичне значення, оскільки сприяли зміцненню української державності, проєвропейській ідентифікації українського суспільства, підвищенню міжнародного престижу України» (с. 312).

Сьогодні поставило перед дослідником надзвичайно актуальне завдання – здійснити комплексний аналіз тих політичних впливів (детермінант), які сприяли чи не сприяли конституюванню Помісної православної церкви в

Україні. Означуючи мету свого дослідження, А. Кобетяк концептуально розкрив зміст цього впливу, вияв якого справедливо вбачає в «державній політиці України в процесі інституціалізації Помісної православної церкви, еволюції політичних процесів під час формування автокефального устрою, їхніх змістовних характеристик і сучасних тенденцій державно-церковного розвитку в загальноправославному контексті» (с. 3).

Даній меті підпорядкована логічно вибудована структура дисертації, яка складається з 5 розділів, де послідовно розгортається авторська концепція впливу політичних чинників на релігійне життя, значення політичного фактору у постанні та конституюванні Православної церкви України. Не претендуючи на детальний переказ майже 500-сторінкової дисертації, все ж відзначимо ті позитивні моменти роботи, які заслуговують на цілковите схвалення.

Перш за все, вражає повнота і різносторонність джерельної бази дослідження. Вона не тільки міждисциплінарна, поліконфесійна, багатомовна, але й різнометодологічна. В величезному списку використаної літератури знайдемо як класичні праці з історії християнства та православ'я, так і останні розвідки відомих українських істориків, політологів, релігієзнавців; як твори відомих богословів – давніх і сучасних, так і блискучі есе нинішніх політичних і релігійних діячів. Приємно було бачити посилання на праці колег з Відділення релігієзнавства (А. Колодний, О. Саган та ін.), що свідчить про немарність їхньої наукової діяльності. Автором наведені і незнайомі мені джерела, які збагатять і мій бібліографічний каталог.

Дисертант постарався охопити якнайбільше інформації про джерела для свого дослідження – і релігійну, і світську, і популярну, і вузько наукову. Основна цінність представленого бібліографічного аналізу в тому, що вся ця сукупність важливих джерел пропущена через критичний погляд автора. Він бачить досягнення своїх попередників, але відзначає й їхню історичну або методологічну обмеженість. Автор справедливо зазначає: «з одного боку, можна констатувати, що значний науковий потенціал актуальності порушеної в дослідженні проблематики зумовив наявність низки дотичних ґрунтовних праць. З іншого – різні аспекти проблеми взаємозв'язку політики і релігії в

умовах динамічного розвитку суспільно-політичних та релігійно-конфесійних процесів залишаються відкритими. У наукових студіях недостатньо вивченою залишається політична складова державно-релігійних відносин на шляху до формування Помісної Православної Церкви, що зумовлено відсутністю традицій їх дослідження у політичних процесах України. Наявність низки малодосліджених аспектів політичного становлення Вселенської церкви відкриває перспективи для подальших студій у руслі обраної теми» (с. 101).

Перший розділ дисертації, крім глибокого огляду літератури, не може не зацікавити і методологією дослідження, від якої залежить сам процес пізнання феномену, обрання наукових принципів, на яких він відбувається, пошук аргументів на користь адекватних висновків, а головне – випрацювання державної і церковної стратегії та їх імплементація в практику політико-релігійного життя країни. Автор чітко визначився, що для нього є базовим при дослідженні Православної церкви в Україні: відповідність православної традиції та інтерес українського народу, що так лаконічно висловив в свій час митрополит Іларіон (Іван Огієнко) – «Бог і Україна».

Саме такий методологічний підхід сьогодні є затребуваним, бо дослідники часто впадають в крайнощі – надають пріоритет або трансцендентним цінностям, або ж національним. Перший підхід хвибує позаконтекстуальним ідеалізмом, а другий – етнофілітизмом, що однаково засуджується як сучасною гуманітаристикою, так і богослов'ям.

Будь-яке наукове дослідження немислиме без серйозного аналізу історичного тла, на якому розгорталися процеси автокефалізації помісних православних церков, без чого важко зрозуміти сучасні прагнення новопосталих церков до усамостійнення в канонічний спосіб. Автор знайомить нас із досі існуючими складнощами в справі надання і визнання автокефальності, детально розбираючи політико-адміністративні аспекти помісності в контексті релігійної традиції (с. 104), суспільно-політичні детермінанти церковної помісності й автокефалії у візантійському просторі (с. 114), сучасне церковно-політичне адміністрування в країнах традиційного поширення православ'я (с. 131). Такий широкий контекст сприяє кращому розумінню автокефалізаційних змагань

Української церкви, яка абсолютно вписується у загальні закономірності формування повноти Православ'я як спільноти помісних церков.

Надзвичайно інформативним для дослідників православ'я є Третій розділ дисертації, де на багатьох прикладах автор переконливо доводить, що політичний чинник автокефального устрою православної церкви є інститутом суспільно-політичних відносин. А. Кобетяк, порівнюючи політичний та адміністративний статус автономних, самопроголошених та невизнаних церков, доводить, що «основна відмінність між автокефалією (повною незалежністю) та автономією полягає в самостійності вибору свого першоієрарха. Автокефальна церква самостійно, через волевиявлення єпископату (можливий варіант священників і навіть мирян), обирає й поставляє кандидата на предстоятельський престол. В автономних церквах глава материнської церкви рукопокладає й обирає (можливий варіант разом із Собором чи Синодом) її першоієрарха» (с. 181).

Автор докладно розтлумачує, що таке православна діаспора, яка є сучасним контраверсійним церковно-політичним феноменом (с. 207), що створює конфліктні ситуації у світовому православному середовищі, зокрема для українських біженців, які в результаті війни опинилися поза Україною і обмежені у праві на духовну опіку з боку рідної української православної церкви. Запропоновані автором шляхи (соборові) вирішення цієї проблеми, потребують не тільки теоретичних, але й практичних кроків.

Для українських теоретиків і практиків державно-церковних відносин особливо цінними є два останні розділи дисертації, які напряду пов'язані із ситуацією в Україні. Автор докладно описує політику української держави у контексті боротьби за незалежну православну церкву в наш час (с. 230), аналізує участь і активність президентів України в реалізації проекту Помісної православної церкви (с. 252), як в ці процеси були включені державні інститути, яка роль громадянського суспільства, політичних партій у процесах конституювання (с. 298).

5-й розділ напряду нібито не стосується теми дисертації, але без нього уявлення про конституювання ПЦУ було б неповним. Автор погрузає Церкву в

живе тло сучасних подій, які прямо впливають і на стратегію, і тактику Церкви, яка не просто пасивно віддзеркалює дійсність, а й активно її формує, задає і своїм, внутрішнім церковним, і зовнішнім, політичним процесам, нові смисли. Як церковна незалежність неможлива без незалежності державної, так і повна державна незалежність немислима без духовної незалежності. Саме за свободу – державну, духовну, церковну й відбувається битва між цивілізаційним світом, чий інтереси представляє і відстоює Україна, і світом варварів, яких уособлює РФ.

В процесі уважного читання тексту виникли деякі запитання і зауваження.

1) Тема дисертації звучить дуже презентабельно і орієнтує на обговорення широкого кола актуальних і актуалізованих російсько-українською війною проблем Помісної православної церкви, конституювання якої ще не завершилося. Але автор часто виходить за межі сформульованої назви, аналізуючи не тільки вплив політики на релігію, але й вплив Церкви на політичні процеси. Тому доречним вважаємо або розширити назву, передбачивши в її назві і зворотні процеси взаємовпливу, або обмежитися розглядом тільки впливу політики на релігію.

2) Виходячи із модернового розуміння «політики»(сфера людської діяльності, спрямованої на реалізацією цілей та інтересів задля регулювання різнорівневих взаємин між суспільними групами, державами й народами), бажано чіткіше визначити і структурувати поняття «політичні детермінанти». В дисертаційному тексті явно переважає лише один елемент – вплив держави на конституювання Православної церкви. Інколи виникає враження, що політичні детермінанти зводяться ТІЛЬКИ до державно-церковних відносин. Розуміючи пріоритетність і вирішальність саме державних чинників у справі автокефалізації ПЦ, не варто їх абсолютизувати. Фактично без розгляду залишилася вплив експертного середовища, чий вплив на формування державної політики не варто недооцінювати. Хоча в дисертації є спеціальний розділ «4.4. Роль громадянського суспільства та політичних партій у процесах конституювання ПЦУ», який мав би покрити згаданий сегмент українського соціуму, але там йдеться тільки про ВРЦРО (при умові, що є й інші

міжконфесійні, в т.ч. міжправославні, структури, напр. неформальна група з міжправославного діалогу) та різні партії.

3) Автор часто вживає «релігійна політика держави», скоріше в якості синоніму до «політика держави в сфері релігії». Вважаю, що «релігійна політика держави»—вираз, який не відповідає ні релігієзнавчим, ні політологічним, ні юридичним нормам. У світській держави не може бути релігійної політики, таку здійснює тільки релігійна інституція.

4) В переліку ключових слів, за якими тематично атрибутується будь-яке наукове дослідження, наряду із зазначеними (політичні інститути та процеси, державна політика, державно-політичні відносини, державно-конфесійні відносини, Помісна православна церква, інститут парламентаризму, інститути виконавчої влади, громадянства та політичних партій), явно не вистачає таких важливих понять, як автокефалія, помісність, канонічна територія. Мені особисто бракувало таких слів: гібридна війна, релігійний плюралізм, свобода віросповідання.

5) Не зовсім зрозуміла позиція автора в оцінці «грецького» і «слов'янського» підходів в питанні автокефалії. Виходячи з того, що базовим положенням «грецького» підходу є визначення пріоритету Вселенського патріархату, який регулює православне життя й діяльність інших Помісних церков, а «слов'янський» підхід передбачає існування Помісних церков як певної конфедерації автономних утворень», тона який підхід має пристати Україна та ПЦУ?

6) Стверджуючи, що відсутність Єдиної помісної православної церкви загрожує національній безпеці країни, закликаючи до консолідації всіх українців навколо ПЦУ, автор не пропонує механізмів врахування інтересів неправославного населення України, не бере до уваги інші віросповідання, інші народи, які складають єдину політичну націю. Цікаво, як дисертант бачить вирішення екуменічних проблем, міжрелігійного спілкування з огляду на завершення процесу конституювання Єдиної помісної церкви, чи бачить і які запобіжники перетворення ЄПЦ на державну церкву.

7) Важко погодитися з деякими узагальненнями, наприклад: «держава завжди була зацікавленою стороною в незалеженні національної церкви», вона «виступає захисником прав і повноважень церкви, розташованої на її території», «релігійна політика президентів України... була спрямована на подолання церковного розділення й сприяла єдності та незалежності українського православ'я» (особливо за правління Януковича чи схожих фігурантів). Такі фрази є спірними, якщо брати до уваги конкретні обставини і певних людей. Дисертант надто комплементарний щодо української держави, не критикує її за явно провальні кроки в державно-церковних відносинах, за непослідовність у відстоюванні державних інтересів в сфері релігії. Толерантно ставиться і до церкви, не піддає критиці недостатню активність ПЦУ в утвердженні своєї суб'єктності як в українських, так і світових вимірах.

Незважаючи на висловлені зауваження, дисертація справляє позитивне враження – і за глибиною аналізу, а за широтою озвучених проблем, і за різноманітністю методологічних підходів. Науковий рівень роботи високий, отримані висновки і новизна – очевидні як в теоретичній, так і практичній царині. Зміст реферату відповідає тексту дисертації, всі положення якої достойно апробовані і в наукових статтях, і в виступах на наукових конференціях. Дисертація А.Р. Кобетьяка «Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви» здійснена з дотриманням вимог ВАК України, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту
філософії імені Г.С.Сковороди НАН України
Филипович Л.О.

Підпис Л.О. Филипович
засвідчую.
Учений секретар Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України.
Р.В.Самчук Р.В.Самчук

